

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שיעור יד: על מי מוטלת חובת ההצלה?

א. הקדמה

1. הצגת השאלה

? אדם הנמצא במצב של פיקוח נפש בשבת או ביום חול, ולצורך הצלתו יש לעבור בעבירה, כגון חילול שבת או כני"ל במקרים הללו - על מי מוטלת חובת ההצלה הכרוכה בעבירה?

~ על החולה - אם הוא יכול להציל עצמו, עליו מוטלת חובת ההצלה בעבירה ולא על אחרים.
 ~ על אחרים - גם שהוא יכול להציל את עצמו, אחרים חייבים להציל אותו גם בעבירה שלהם.

« השלכה מעשית »

• בשו"ת פרי עץ חיים (ח"ו לג ע"א-לד ע"ב) מובאת תשובתו של הרב יצחק סרוג שהיה מחכמי בית המדרש עץ חיים באמסטרדם, אודות חולה מסוכן שרפואתו היא שתיית חלב אתון פעמיים ביום. החולה סירב לשתות מאכלות אסורות והרופאים הורו לבני ביתו לתת לו חלב אתון ולומר לו שמדובר בחלב עז, אבל החולה חשד שמרמים אותו ואמר לבנו:

די בני באמת שלא אכלתי דבר איסור מנעורי ועד עתה ולא אטמא את נפשי בסוף ימי, ולכן אם אין תחבולה בדבר רצוני הוא שתשתה אתה מקודם ואחר כך אשתה אני הנשאר וכן תעשה פעמיים בכל יום ובזולת זה לא אשתה.

• שו"ת תשובות והנהגות (ח"ד סימן קנב):

מעשה שבא לידינו בחולה זקן ומבולבל, שתקיף בדעתו לא לאכול ביום הכיפורים, והרבה פעמים מכריז ואומר יום הכיפורים היום ואינני רוצה לאכול, ואומרים לו שהיום לא יום הכיפורים. והנה הגיע יום הכיפורים ואמר הזקן שאיננו מאמין לנו עד שבנו יאכל, ובכך יהא בטוח שבנו לא ירמה אותו. וכאן הבן שואל, אם מותר לו לאכול מחמת עקשנות אביו שלא יאכל אלא אם הוא יאכל, כי לדעת הרופאים אם יצום אביו זהו סכנה גדולה ופיקוח נפש. בספר עץ חיים מביא עובדא כעין זה, שיהודי חלה והרופא אמר שצריך חלב אתון, והרגיש שרוצים להטעותו ולהביא לו חלב אתון ולומר לו שזהו חלב כשר, והאבא אמר שלא יאכל אלא אם בנו יאכל תחילה, שמפחד שמרמין אותו שכשר ואינו כן. והגאון רבי יצחק סרוק זצ"ל אסר שאין בש"ס ופוסקים שום מקור להתיר לעבור על חטא כדי להשפיע על השני שיאכל.¹

~ אם חיוב ההצלה מעיקרא על אחרים - כיון שזו הצלתו ישתה בנו.

~ אם חובת ההצלה על עצמו והוא יכול להציל עצמו - מנין לנו שיש לחייב אחרים לעבור עבירה?

¹ בסיום דבריו הכריע: "הואיל ולדעת הרופאים עלול למות או לקרב מיתתו, ויש בזה דין פיקוח נפש שרי לבריא לרפאותו באכילה ביום הכיפורים, כשם שמחללין עליו שבת אחת באיסור סקילה, כך לכל אחד נדחה איסורים כדי להציל חברו ממותה"; השוו לדבריו במועדים וזמנים (ח"ב סימן קמ הערה ב): "נלע"ד מסברא, דהא ברור אם לפנינו חולה שיש בו סכנה שנכנסה בו רוח שטות ומתעקש שלא יאכל בשום אופן אלא אם בריא יאכל עמו, והבריא מרגיש שהחולה מסתכן - שרי לו לאכול שבוה מתרפא החולה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. הפסוקים

• חובת האדם על עצמו: חובת הצלת האדם ושמירת גופו מהזיק מוטלת על עצמו

בבלי ברכות (לב ע"ב):

מעשה בחסיד אחד שהיה מתפלל בדרך, בא הגמון אחד ונתן לו שלום ולא החזיר לו שלום, המתין לו עד שסיים תפילתו. לאחר שסיים תפילתו אמר לו: ריקא, והלא כתוב בתורתכם רק הישמר לך ושמור נפשך וכתוב ונשמרתם מאד לנפשותיכם.²

רמב"ם (הלי רוצח פי"א ה"ד):

אחד הגג ואחד כל דבר שיש בו סכנה וראוי שיכשל בו אדם וימות כגון שהייתה לו באר או בור בחצירו בין שיש בהן מים בין שאין בהן מים חייב לעשות להן חוליה גבוהה עשרה טפחים או לעשות לה כיסוי כדי שלא יפול בה אדם וימות. וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות, מצוות עשה להסירו ולהישמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה, שנאמר הישמר לך ושמור נפשך, ואם לא הסיר והניח המכשולות המביאין לידי סכנה, ביטל מצוות עשה ועבר על לא תשים דמים.

• חובת אחרים להצלה:

~ **ויקרא (יט, טז):** "לא תעמד על דם רעך".

רמב"ם (הלי רוצח פי"א ה"ד) - חובה על אחרים להציל ואף לשכור אחרים להציל:

כל היכול להציל ולא הציל עובר על לא תעמוד על דם רעך. וכן הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו, ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו ולא הציל, או ששמע גויים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנין לו פח ולא גילה אוזן חברו והודיעו, או שידע בגוי או באנס שהוא קובל על חברו ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבליבו ולא פייסו, וכל כיוצא בדברים אלו, העושה אותם עובר על לא תעמוד על דם רעך.³

טור (חו"מ סימן תכו):

הרואה את חברו טובע בנהר או שלסטין באין עליו, חייב להצילו בין בגופו בין בממונו.

~ **ויקרא (כה, לה):** "וכי ימוך אֶחִיד וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךְ וְהִצַּקְתָּ בּוֹ גֵר וְתוֹשֵׁב נְחִי עִמָּךְ".

² על השימוש בפסוקים אלו, שאינם קשורים לחובת שמירת הגוף והנפש, ראו: **מהרש"א** (ברכות לב ע"ב חידושי אגדות ד"ה כתיב): "ולא איירי הני קראי כלל בשמירת נפש אדם עצמו מסכנה. ומיהו, במסכת שבועות (לו ע"א) דריש ליה תלמודא נמי למלתא אחריתי דהיינו אזהרה למקלל עצמו מנין שנאמר רק הישמר לך ושמור נפשך"; **הערות הגרי"ש אלישיב** (שם ד"ה א"ל ריקא): "דהרי ונשמרתם כתוב לגבי איסור לעבוד עבודה זרה, וקאמר ונשמרתם מאד לנפשותיכם שלא לעבוד עבודה זרה וכן קרא דרק הישמר לך ושמור נפשך מאד איתא באבות לגבי כל השוכח דבר אחד ממשנתו דהרי זה מתחייב בנפשו. וכן מה שמורגל בפי העולם לומר שצריך לזהר בפיקוח נפש משום ונשמרתם מאד לנפשותיכם, לכאורה הוא טעות. אמנם אפשר לומר מנהג העולם עפ"י מה דאיתא בשבועות דכל המקלל את עצמו עובר בנשמרתם מאד לנפשותיכם, חזינן מהאי ענינא דלשמור על החיים כלול בהאי קרא".

³ כ"כ **שולחן ערוך** (חו"מ סימן תכו סעיף א).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

רמב"ן (שם):

וטעם וחי אחיך עמך - שיחיה עמך, והיא מצוות עשה להחיותו, שממנה נצטוינו על פיקוח נפש במצוות עשה. ומכאן אמרו (תו"כ פרשה ה ג) וחי אחיך עמך, זו דרש בן פוטירי שנים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהם קיתון של מים, אם שותה הוא מגיע לישוב ואם שניהם שותים שניהם מתים, דרש בן פוטירי, מוטב ישנו שניהם וימותו, ולא יראה אחד במיתתו של חברו, עד שבא רבי עקיבא ולמד, וחי אחיך עמך, חיך קודמים לחיי חבירך. וחזר ואמר וחי אחיך עמך, לחזק ולהזהיר.

~ מדין השבת אבידה

חובת הצלת גופו של אדם ע"י אחרים נלמדת מדין השבת אבידה, כשם שיש חיוב השבת ממון לחברו כך יש חיוב הצלת גופו הנאבד - בבלי בבא קמא (פא ע"ב): "השבת גופו מניין? תלמוד לומר והשבותו".⁴

רמב"ם (פירוש המשנה נדרים פ"ד מ"ד):

שחייב הרופא מן הדין לרפאות חולי ישראל, והרי הוא בכלל אמרם בפירוש הכתוב והשבתו לו לרבות את גופו, שאם ראהו אובד ויכול להצילו הרי זה מצילו בגופו או בממונו או בידיעתו.⁵

« יש חיוב על האדם להצלת עצמו ושמירת גופו, ויש חיוב על אחרים להציל אותו.

? האם מדובר על חיובים הדדיים, היינו שהחיוב מוטל בשווה על האדם ועל אחרים, או שמא יש סדרי קדימות באופן כזה שהחולה עצמו (אם יכול) מחוייב להציל עצמו ורק לאחר מכן אחרים.

חובת הצלה ע"י אחרים במקום עבירה

כאמור, ההשלכה ההלכתית תהייה במקרה ובו יש צורך לעבור עבירה כדי להציל את החולה - האם ההיתר לעבור עבירה הוא לחולה עצמו, שהרי אנוס הוא ולכן ההיתר עבורו בלבד (אם יכול), או שמא החיוב להצלתו על אחרים גם במקרה של עבירה?

• המקור להיתר לחלל שבת עבור הצלת אדם השרוי במצב של פיקוח נפש הוא מהפסוק "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֹתָם הָאֲדָם וְחַי בָּהֶם אֲנִי ה'".⁶

בבלי יומא (פה ע"א-ע"ב):

וכבר היה רבי ישמעאל ורבי עקיבא ורבי אלעזר בן עזריה מהלכין בדרך, ולוי הסדר ורבי ישמעאל בנו של רבי אלעזר בן עזריה מהלכין אחריהן.

נשאלה שאלה זו בפניהם: מניין לפיקוח נפש שדוחה את השבת?...

⁴ דברים (כב, ב): "וְאִם לֹא קָרֹב אֲחִיךָ אֶלֶיךָ וְלֹא יָדַעְתָּ וְאֶסְפְּתוֹ אֶל תּוֹךְ בֵּיתְךָ, וְהָיָה עִמָּךְ עַד דָּרַשׁ אֲחִיךָ אֹתוֹ וְהִשְׁבַּתוֹ לָךְ".
⁵ ראו: מהר"ץ חיות (בבא קמא פא ע"ב ד"ה שם השבת): "מכאן הוציא הרמב"ם דבריו בפירוש המשנה על נדרים הנודר מרפא אותו שכתב מרפא אותו רפואת הנפש וזה נכלל בכלל והשבותו לו. והיינו דכאן דחייב להציל אותו שלא יטבע בנהר (סנהדרין עג ע"ב). וכאן אמרו שמודו ג"כ שאם טעה בדרך אתה צריך להעלותו ומכל שכן שמצווה לרפאות אותו להצילו מחולי הגוף". ראו גם: רמב"ן (תורת האדם, שער המיחוש ענין הסכנה אות ו): "לענין שכר רפואה, נראה לי דמותר ליטול מהן שכר בטלה וטרחא, אבל שכר הלמוד אסור, דאבדת גופו הוא ורחמנא אמר והשבותו לו, ואמרינן לענין מצוות מה אני בחינם אף אתה בחינם".
⁶ ויקרא (יח, ה).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

אמר רב יהודה אמר שמואל: אי הואי התם הוה אמינא דידי עדיפא מדידהו, וחי בהם - ולא שימות בהם.
אמר רבא: לכולהו אית להו פירכא, בר מדשמואל דלית ליה פירכא...
אמר רבינא ואיתימא רב נחמן בר יצחק: טבא חדא פלפלתא חריפא ממלא צנא דקרי.

רמב"ם (הל' שבת פ"ב ה"א; שם ה"ג):

דחוויה היא שבת אצל סכנת נפשות כשאר כל המצוות, לפיכך חולה שיש בו סכנה עושין לו כל צרכיו בשבת על פי רופא אומן של אותו מקום.
ספק שהוא צריך לחלל עליו את השבת ספק שאינו צריך, וכן אם אמר רופא לחלל עליו את השבת ורופא אחר אומר אינו צריך מחללין עליו את השבת שספק נפשות דוחה את השבת...
כשעושים דברים האלו אין עושין אותן לא ע"י גויים ולא ע"י קטנים ולא ע"י עבדים ולא ע"י נשים, כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם, אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם, ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם.
הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלוש בעולם.
ואלו המינים שאומרים שזה חילול שבת ואסור, עליהן הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם.

הפסוק שהובא כמקור לחיוב הצלת אדם ע"י אחרים הוא 'וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חַקְתֵּי וְאֶת מִשְׁפָּטֵי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֹתָם הָאָדָם וְחֵי בָּהֶם', שפונה אל האדם עצמו 'האדם וחי בהם' - מכאן שיתכן והכוונה היא שאין חיוב על אחרים להציל אותו בעבירה של חילול שבת, אלא רק לו הותר מדין אונס -

תוספת יום הכיפורים (יומא פה ע"ב ד"ה אמר שמואל):

וקשה, דמה ראייה יש מהתם דלמא קרא איירי על האדם עצמו דאינו חייב לקיים המצוות אם הוא אנוס והולך למות בעבור שמירת המצוות אלא יעבור עליהם, אבל שיחלל שבת ישראל זה על ישראל חברו מנא לן?

אולם ההסבר יתכן אחרת, שיש חיוב על אחרים להציל את האדם בחילול שבת במקרה והוא אכן מסוכן ויתכן ולא יחיה.

בכך ביאור הפסוק הוא - שכאשר לא נשקפת סכנה לחיי האדם אין היתר לחלל שבת, 'וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חַקְתֵּי וְאֶת מִשְׁפָּטֵי' ולא תחללו שבת כאשר 'הָאָדָם וְחֵי בָּהֶם' ואין נשקפת סכנה לחייו.
אבל אם הוא מסוכן ונשקפת סכנה לחייו, יש לחלל שבת ולא לשמור 'אֶת חַקְתֵּי וְאֶת מִשְׁפָּטֵי' -

יש לומר, דמדיוקא דקרא יליף לה, דהוה לי למימר אשר תעשו אותם ותחיו בהם דהוי לשון רבים ולנוכח כעין רישא דקרא דכתיב ושמרתם את חקותי וכו', השתא דשני קרא בדבוריה משמע דבא לומר שיחללו שבת שאר אנשים להציל לחבריהם.

וקרא הכי קאמר אימתי אני אומר ושמרתם את חוקותי כלומר שלא תחללו את השבת בעבור חבריכם, היינו במקום דחבריכם אינו מסוכן.

והיינו דסיים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, אבל אם חבריכם אינו חי בהם לא תשמרו את חוקותי.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ב. דעות הפוסקים

1. חיוב על החולה, איסור על אחרים

לדעה זו, כאשר החולה יכול להציל את עצמו החיוב מוטל עליו ולא על אחרים. בכך, כאשר האדם שרוי במצב של פיקוח נפש ויש צורך לחלל שבת עבור הצלתו, והוא יכול להציל עצמו, אין חיוב על אחרים לחלל שבת עבור הצלתו.

איסור והיתר הארוך (שער נט, הגהה):

ולא דמי הכא לחולי שיש בו סכנה דמותר לכל אדם לחלל עליו את השבת ואפילו במלאכה דאורייתא ואפילו אם החולה בעצמו היה יכול לעשות על ידי הדחק מותר לבריא לעשות לו כמו חולה עצמו, דפיקוח נפש שאני דהתם ציוותה תורה לכל אדם להצילו כדאיתא לעיל ולקמן והוי שבת מעתה כחול גמור.⁷

ניתן לדייק בדבריו, רק כאשר החולה יכול להציל עצמו ע"י הדחק, ויש חשש שמשום הקושי בהצלתו ע"י עצמו (ע"י הדחק) הוא יתרשל בהצלתו, אזי יש חיוב על אחרים להציל אותו. אבל אם החולה עצמו יכול להציל את עצמו כרגיל (לא ע"י הדחק), אין אחרים מצווים לחלל שבת עבור הצלתו, אלא הוא יציל את עצמו.

• הרב משה פרלמוטר (אב"ד לודז, נפטר תר"פ) מסביר בכך את דברי חז"ל שכאשר האבא מבקש מהבן לחלל שבת עבורו, אסור לו לבן לעשות כן - יכול יהא כבוד אב ואם דוחה שבת? תלמוד לומר, איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו, כולכם חייבין בכבודי... דאמר ליה שחוט לי בשל לי.⁸

שו"ת אבן שהם (או"ח סימן כד, טו ע"א):

אם האב עצמו הוא חולה שצריך לשחוט ולבשל, אלא שהוא בעצמו יכול לשחוט ולבשל - דבזה ודאי אסור לאתקו לשחוט ולבשל עבורו.

דבריו שם בהגהה הוא מביא ראיה מדברי איסור והיתר הארוך הנ"ל:

ואחר שכתבתי כל זה מצאתי ראיה לדברינו, היכא שגם החולה יכול לעשות רפואתו בחילול שבת בלי שום איחור ובלי שום דוחק אסור לאחרים לחלל שבת בשבילו, מהגהת איסור והיתר הארוך בדין פיקוח נפש... הרי מבואר מדבריו דדוקא אם החולה אינו יכול לעשות אלא על ידי הדחק, אז מותר לבריא לחלל עליו את השבת.

אבל אם גם הוא עצמו יכול לעשות שלא בדוחק, היינו בלי איחור כמו ישראל אחר, היה אסור לישראל אחר לחלל שבת עבורו בזה.

⁷ הובאו דבריו גם באליה רבה (סימן שכח ס"ק א); עולת שבת (סימן שכח ס"ק ב).
⁸ יבמות (ה ע"ב).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ יולדת הצריכה בישראל מים חמים

הרב יצחק זילברשטיין (תורת היולדת, פרק לד סעיף ד אות א ; שם הערה יא) :

לפעמים צריכים לחמם מים (בישול) ומותר לעשות זאת מאחר והוא חיוני...

ועדיף שהיולדת בעצמה תפתח את הברז ולא האחות.

קיימת סיבה נוספת להעדיף את היולדת שתפתח את הברז, דבהגהות **איסור והיתר** (סימן נט) נאמר : חולי

שיש בו סכנה מותר לכל אדם לחלל עליו את השבת ואפילו במלאכה דאורייתא ואפילו אם החולה בעצמו

היה יכול לעשות על ידי הדחק מותר לבריא לעשות לו.

ומלשון זה דייקו בשו"ת **אבן שוהם**... שאם יכול החולה בעצמו לעשות את הצריך לו בלא דוחק, יעשה הוא

ולא הבריא.

2. חיוב על אחרים גם במקרה ויכול החולה להציל עצמו⁹

~ הרב חיים ברלין דחה את הראיה מדברי האיסור והיתר הארוך, ובכך גם חלק על המסקנה ההלכתית שיוצאת מהדברים.

לדבריו, גם אם תהיה מציאות בה יוכל החולה להציל עצמו שלא ע"י הדחק אלא בקלות ובמהירות כמו האחרים העומדים סביבו, אין איסור על האחרים להצילו -

הרב חיים ברלין (הסכמה לשו"ת אבן שוהם, ד ע"א ד"ה מה שכתב ; שו"ת נשמת חיים, סימן יח) :

מה שכתב כתר"ה הגאון שיחיה בפשיטות דחולה שיכול בעצמו לחלל שבת לצרכו, אסורין אחרים לחלל שבת בשבילו, מילתא דפשיטא ליה למר מיבעי לי טובא ...

ומה שתקע עצמו כתר"ה הגאון ש"י על לשון האיסור והיתר שהובא באליה רבא... והוכיח מזה דאם החולה

יכול בעצמו לעשות שלא ע"י הדחק, אסור לבריא לעשות לו, אין מזה ראייה לעני"ד, דהאיסור והיתר הארוך

אורחא דמילתא קאמר, דחולה שיש בו סכנה על פי רוב הוא חלש באין אונים ואין לו כח לעשות מלאכה

בעצמו אם לא ע"י הדחק. אבל לקבוע מלשון זה דין להלכה, עוד על כתר"ה שיחיה למצוא יסוד יותר חזק

מזה.¹⁰

~ **שמירת שבת כהלכתה** (פרק לב סעיף ד ; הערה טו)¹¹ :

⁹ כ"כ **אורחות חיים** (ספינקא, סימן שכח אות טז) : "וגם באפשר שיעבור החולה בעצמו, מותר לאחרים לחלל עבורו, כיון דכל אדם חייב להציל" [ביחס לדבריו שהביא מדברי הרדב"ז כן, ראו : שו"ת **אבן שוהם** (או"ח סימן כד טו ע"א בהגהה ד"ה שוב), שכתב שאין אזכור לכך ברדב"ז. אך ראו : שו"ת **ציץ אליעזר** (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פ"ז אות יט) ; ניתן להוכיח כן מדברי **המאירי** (יומא סו ע"ב ד"ה כל) : "כל שיש בה סכנת נפשות מחללין אפילו בדבר הנראה שלא יהו אחרים צריכים לכך אלא שהמסתכן עצמו יכול להשתדל בהצלתו בלי עזר אחרים". בביאור דבריו כתב **שו"ת בצל החכמה** (ח"ב סימן כ אות ב) : "מבואר שאף שהרועה יכול להציל את עצמו בלי עזר אחרים אינו כדאי אפילו לשאול אם רשאים אחרים להצילו, שהתירו ברור".

¹⁰ ראו את תגובתו של הרב משה פרלמוטר בשו"ת **אבן שוהם** (הקדמה, ד ע"א ד"ה אמר המחבר) : "אמר המחבר, אף כי ידיד נפשי... הגאון... חיים נ"י במכתב זה לא בא להשיג עלי על מה שכתבתי אליו, כאשר יחזה עיני הקורא, ונהפוך הוא כי במידת ענוותנותו הוא משבח את דברי. זולת במה שכתב על מה שכתבתי בפשיטות דחולה שיכול בעצמו לחלל שבת לצרכו בלי דוחק אסורין אחרים לחלל שבת עבורו, מילתא דפשיטא לי, מבעיא ליה טובא ודחה ראיית ממה שכתב הרמ"א בשם הראב"ן והאור זרוע. אפשר הנכון עימו בזה. אבל מה שכתב הגאון נ"י על ראייתי מלשון הגהות איסור והיתר הארוך הנ"ל דאין לקבוע מלשון זה דין להלכה, אינני מודה להגאון נ"י, דאם כה יאמר יודחו הרבה הלכות שהוציאו הראשונים והאחרונים מדיוק הלשון. ולעני"ד, ראייתי מלשון האיסור והיתר הארוך היא ראייה חזקה שאין להשיב עליה. ומכל-מקום אין דרכי לומר קבלו דעתי והבוחר יבחר. ומחמת חביבותא דמר הגאון נ"י, לא חסתי על הוצאת הדפוס והעתקתי מכתבו מהחל עד כלה".

¹¹ כן מובא בשולחן שלמה (ערכי רפואה ח"א עמוד קפט-קצ).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

אין הבדל בין חילול שבת להצלת חיי האדם הנעשה על ידי החולה עצמו, לבין חילול שבת הנעשה על ידי אחרים העושים למענו.

ושמעתי מהגרש"ז אוירבך זצ"ל, דמה שכתב האליה רבה בשם האיסור והיתר הארוך שהחולה יכול לעשות ע"י הדחק, היינו משום דהכי אורחא דמילתא, אבל הוא-הדין גם אם החולה יכול לעשות שלא ע"י הדחק. ודלא כמו שכתב בשו"ת אבן שהם (סימן כד) שאם החולה עצמו יכול לעשות בלי שום איחור אסור לישראל אחר לחלל שבת עבורו...
ולכן מי שטוען שחושש להתקף לב ורוצה שיעבירו אותו לבית חולים, מותר לחברו להסיעו.

ג. יסוד המחלוקת: סיבת היתר פיקוח נפש בשבת

1. ביאור

יתכן והמחלוקת בשאלה האם במקרה והחולה יכול להציל עצמו ע"י הדחק יש חיוב על אחרים לחלל שבת להצלתו, תלויה בשאלה האם היתר חילול שבת לצורך הצלה יסודו באדם או במלאכה.

היתר על האדם החולה: ההיתר לחלל שבת עבור הצלה יסודו באדם עצמו, מכיון שהוא חולה ושרוי במצב של פיקוח נפש הוא אנוס ומותר לו לעבור עבירה להצלתו. אך אין חיוב על אחרים לעבור עבירה להצלתו, כי הם לא במציאות של אנוס שנתיר להם עבירה.

תוספת יום הכיפורים (יומא פה ע"ב ד"ה אמר שמואל):

וקשה, דמה ראייה יש מהתם דלמא קרא איירי על האדם עצמו דאינו חייב לקיים המצוות אם הוא אנוס והולך למות בעבור שמירת המצוות אלא יעבור עליהם, אבל שיחלל שבת ישראל זה על ישראל חברו מנא לן?

היתר מלאכה: המלאכה הותרה או דחוייה לצורך הצלת האדם, ולכן אין הבחנה בעבירה בין החולה עצמו לבין אחרים.

2. הוכחה לביאור

~ דין באדם

הרב פרלמוטר הוכיח כדבריו, שכאשר החולה יכול להציל עצמו אין חובה על אחרים לעבור עבירה להצלתו, מדברי **הרמ"א** (או"ח סימן שכח סעיף יב):

ואם אפשר לעשות ע"י אינו יהודי בלא איחור כלל, עושין ע"י אינו יהודי, וכן נוהגים.

הוא-הדין שאם החולה יכול בעצמו ולא ע"י אחרים, יעשה החולה יעבירה להצלתו.

שו"ת אבן שהם (או"ח סימן כד, טו ע"א בהגהה):

כי לבד אשר הדעת נותן כן, הנה מוכח כן לעני"ד מרמ"א (הלי שבת סימן שכח סעיף יב) שמביא... על דין דחולה שיש בו סכנה דאם אפשר לעשות עבורו החילול שבת ע"י עכו"ם בלא איחור כלל יעשה על ידו ולא ע"י ישראל ושכן נוהגין.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

אי"כ לעני"ד, כל שכן אם החולה בעצמו יכול לעשות החילול שבת בלי איחור, ודאי אסור לישראל אחר לחלל שבת עבור החולה.

~ דין בהיתר המלאכה

הרב חיים ברלין שדחה את מסקנתו ההלכתית, התייחס לראיה זו וטען שיש להבחין בין חילול שבת ע"י גוי, שאין בכך כלל חילול שבת משום שאינו מצווה עליה, לבין חילול שבת ע"י יהודי שאין הבדל בין החולה לסובבים אותו שמכל-מקום הותרה המלאכה לעשותה ואין נפק"מ מי יעשה אותה -

הרב חיים ברלין (הסכמה לשו"ת אבן שהם, ד ע"א ד"ה מה שכתב; שו"ת נשמת חיים, סימן יח):

וזה אינו דומה כלל למש"כ הרמ"א... דאם אפשר לעשות ע"י גוי בלי איחור כלל עושין ע"י גוי, דשאני התם דיש לעשות באופן שלא יהא שום חילול שבת כלל, דמה שהגוי עושה מלאכה בשביל ישראל הגם שאסור לעשות כן אבל אינו נקרא חילול שבת גמור.

אבל אם אי אפשר בלא חילול שבת ע"י ישראל, אין שום חילוק כלל איזה ישראל יחלל שבת, אם החולה בעצמו או אחרים בשבילו. ולא שייך כלל בזה הא דאין אומרים לו לאדם חטא בשביל שיזכה חברך, דאין כאן חטא כלל, ואדרבה זכות גדול הוא וכדאי שיזכו בו גדולי ישראל וחסידיהם.

ד. דעת הרב משה סופר: חיוב הצלה

שינוי גישה יתכן לראות בדברי הרב משה סופר, שלדבריו לא מדובר על שיקולי איסורים כגון האם מותר לאחרים לעבור עבירה להצלת החולה שיכול להציל עצמו, אלא מדובר על חיוב הצלה שמוטל על כולם

שאלה מפורסמת שנידונה בין הראשונים היא מה הדין כשיש לחולה צורך לאכול בשבת בשר, ושתי האפשרויות העומדות בפנינו להצלתו הן:

א. להאכיל אותו מבשר נבילה.

ב. לשחוט עבורו בשבת.

איזו עבירה יש להעדיף: איסור מלאכה בשבת (מלאכת שוחט) או על איסור נבילה.¹²

לפי הכלל של 'הקל תחילה', היה לנו להתיר לו איסור נבילה שהוא איסור לא תעשה שעונשו מלקות, ולא את איסור מלאכת שוחט בשבת, שהעונש עליו הוא סקילה.

אולם, שיטת הר"ן שיש להתיר לשחוט בשבת ולא להאכילו נבילה, למרות שחומרת האיסור בשבת היא סקילה חמורה, משום שאיסור נבילה הוא על כל כזית וכזית שהחולה אוכל, ובכך מדובר על איסור חמור -

ר"ן (יומא ד ע"ב מדפי הרי"ף ד"ה וגרסימן בגמ'):

אבל נראה לי דלגבי חולה אין איסור נבילה קל מאיסור שבת, דנהי דנבילה איסור לאו ושבת איסור סקילה איכא חומרא אחרנא נבילה לפי שהאוכלה עובר בלאו על כל זית וזית שבה, כדאמרינן לגבי נזיר שהיה

¹² ראו: רא"ש (יומא פ"ח סימן יד); שו"ת הרשב"א (ח"א סימן תרפט).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שונה יין אמרו לו אל תשתה אל תשתה והוא שונה חייב על כל אחת ואחת. אבל לענין שבת לא עבר אלא בשעת שחיטה וחד לאו הוא דאיכא, דמעשה שבת מותרין דקיימא לן היא קודש ואין מעשה קודש. ומשום הכי לאוין הרבה דנבילה לא מיקרי איסור קל לגבי חד לאו דשבת ואף על גב דהוי איסור סקילה.

! לאור זאת נשאל הרב משה סופר מאת תלמידו, הרי אין אומרים לו לאדם לעבור עבירה קלה כדי להציל חברו מעבירה חמורה, אי"כ מדוע נתיר לאחרים לשחוט בשר עבור החולה ובכך לעבור על איסור מלאכה בשבת, ובכך להציל את החולה מאיסור חמור של אכילת נבילה בכל כזית וכזית -

שו"ת חתם סופר (או"ח סימן פב):

ומה שהקשה ורמי דקלא דהרשב"א¹³ תירץ על קושיית הראשונים למה נשחוט לחולה בשבת ולא נאכילהו נבלה, ותירץ משום דנבילה עובר על כל כזית וכזית. וקשיא למעלתו, הרי הרשב"א ריש מסכת שבת הוא מהסוברים דאין אומרים לאדם חטא אפילו איסורא זוטא כדי שיזכה חבירך זכות גדול, וא"כ אמאי נחלל שבת בסקילה שלא יאכל הוא כמה כזית נבילה.

! החתם סופר מיישב, שאין הבדל אם החולה מחלל שבת עבור הצלת עצמו או אחרים מחללים עבורו, שכן המצווה להציל את החולה מוטלת הן על עצמו להצלתו והן על אחרים ואין עדיפות מי מבניהם יעבור עבירה כי לא מדובר על עבירה אלא על מצוות הצלה וכל הקודם זכה -

אי היה כאן עבירה זוטא או רבא היה מקום לקושייתו, אבל הכא אין עבירה אלא מצוות עשה לחלל שבת או לעבור איסורים להחיות נפש, ואין חילוק אם החולה מפקח על עצמו או אחר בעבורו כל המפקח מקיים מצוות עשה ודוחה שבת, כמו המל בשבת אין חילוק אי האב מל או אחר, כל הזריז מקיים מצוות עשה... הכא אינו עושה בשביל זה אלא בשביל עצמו שמוטל עליו לפקח על עסקי נפש. ולא נחתו הקדמונים לקושיא זו, שנאכילהו נבלות ולא נשחוט מפני שאנחנו השוחטים, אלא אפילו היה הוא בעצמו השוחט נמי הוה קשיא להו כיון שדחוייה הוא שבת אצל פיקוח נפשות לדעתם טוב לבחור הדחיה במועט האפשרי והיינו לאכול נבלה הקלה ולא לחלל שבת החמורה.

• ספר האשכול

ניתן לראות כן גם בדברי ספר האשכול ששלל את האפשרות שמוטב שהחולה עצמו יעבור על איסור נבילה להצלתו משום שהוא אנוס ולא אנחנו נשחט עבורו. לדבריו, מדברי הפסוק "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חֻקֵי יְיָ וְאֶת מִשְׁפָּטֵי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אִתְּכֶם וְחֵי בְּהֶם אֲנִי ה' לְמַדְנִי שְׁמוּטָל עֲלֵינוּ חֻבַּת הַצֶּלֶה כְּאִשֶׁר הָאָדָם נִמְצָא בִּסְכָנָה, וְחֻבָּה זֹה חֵלָה עַל כֻּלָּם בְּשׁוּוֹה -

ספר האשכול (הלי' מילה סימן לו, עמוד 115):

ומתחזיא לן אפילו איכא נבילה מוטב שישחטו לו ולא להאכילו נבילה ואפילו לא ידע החולה שהוא נבלה כיון דשבת נתנה לדחות אצלו בהבערה ובישול ושאר דברים. ולית לן למימר מוטב שיעבור החולה על איסור נבלה דהתירה לו התורה ולא יחללו אחרים בשחיטה.

¹³ יתכן ונפלה טעות, שכן הרשב"א לא תירץ כן, אלא זו שיטת הר"ן.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

לאו מילתא היא, דעלה דידן רמיא לחלל בפיקוח נפש ולא על החולה לחוד, דלמדנו פיקוח נפש מושמרתם את חוקותי וגוי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם.

נחל אשכול (שם ס"ק יד) :

פירוש, דאין לומר שקאי על החולה שהוא יחלל משום הצלתו, דקרא אמר ושמרתם ומסיים אשר יעשה האדם וחי בהם, אימתי תשמרו חוקותי בזמן שאדם אפילו יחיד יכול לחיות בהם, אבל בסכנה אין אתם צריכים לשמור אלא תחללו עבורו.

« **שו"ת ציץ אליעזר** (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות יט) :

הרי בהדיא יוצא מדברי ספר האשכול דכמוהו של החולה כן כמונו מצווים אנו בהצלתו בשווה, ולא שדין קדימה בזה בחיוב ההצלה לחולה בעצמו.

ומשום כך אין ביכולתנו להוציא את עצמנו מלחלל את השבת בעבור הצלתו בטענה שיכול להציל את עצמו באכילת נבלה אפילו בשלא יודע מזה החולה ולא יקוץ בזה.

• **הרב יהודה רוזאניס** (בעל 'משנה למלך' על הרמב"ם)

לדבריו ההגדרה היא לא מדין קדימה, אלא שחיוב ההצלה מוטל על כולם כגוף אחד, והכוונה נראה שאין מדובר על שיקול איסורים אלא על חובת הצלה ובה כולם שווים כגוף אחד¹⁴ -

פרשת דרכים (דרך החיים, דרוש יט) :

שהרי אנו שוחטין לחולה בשבת כדי שלא יאכל החולה נבלה, הרי שאין הפרש בין אם נעשה האיסור על ידי החולה או על ידי אחרים כל שהוא לצורך החולה חשיב כגוף אחד.

שו"ת בית שערים (או"ח סימן קיב ד"ה וכאשר בינותי) :

בפרשת דרכים ... וביאור דבריו נראה לי, דכל ישראל מחויבים להציל החולה מסכנה אפילו בחילול שבת שהוא בסקילה משום וחי בהם כמו החולה בעצמו, ואם אפשר להצילו באיסור קל אין כאן פיקוח נפש באיסור חמור ולא הותר ולא הודחה כלל.

ה. סיכום

~ **הרב משה פרלמוטר** : חיוב על החולה (אם יכול להציל עצמו) ואיסור על אחרים.

~ **הרב חיים ברלין** : חיוב גם על אחרים.

• **יסוד המחלוקת** : סיבת היתר פיקוח נפש - דין באדם / במלאכה.

~ **דעת החתם סופר** : לא מדובר על שיקולי עבירה, למי הותרה העבירה, אלא על מצוות הצלה שחיובה על כולם.

¹⁴ יתכן ההסבר לאור דברי **רדב"ז** (ה'ל' ממרים פ"ב ה"ד) : "אנו רואין את כל ישראל כאילו הם גוף אחד ואף על פי שגופין מחולקין הם, כיון שנשמותיהם ממקום אחד חוצבו הרי הם כגוף אחד כי הנשמה היא עיקר, ודע זה".